

Dariusz Piotrowicz

**Odpowiedzialność za zapewnianie
bezpieczeństwa uczniów
w kontekście sytuacji kryzysowych**

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA ZAPEWNIANIE BEZPIECZEŃSTWA UCZNIÓW W KONTEKŚCIE SYTUACJI KRYZYSOWYCH

1. ALARMUJĄCE STATYSTYKI - ROZPOWSZECHNIENIE ORAZ ISTOTA SYTUACJI KRYZYSOWYCH

Pytania o odpowiedzialność za zapewnianie bezpieczeństwa w szkole są głęboko uzasadnione. Jak wynika z przeprowadzonych badań, przemoc na terenie szkoły niestety nie jest już dziś zjawiskiem wyjątkowym. Profesor J. Surzykiewicz (w 1998 r.) badając próbę złożoną z 2576 uczniów polskich szkół stwierdził, że najbardziej rozpowszechnione są różne formy agresji skierowanej przeciwko nauczycielowi. Co drugi uczeń przyznał, że w minionym roku przynajmniej raz oszukał nauczyciela, zaś tyle samo przyznało się do umyślnego przeszkadzania w prowadzeniu lekcji. 38,2% badanych przyznało się do kilkakrotnego „bazgrania po ścianach”, natomiast 15,5 % do niszczenia cudzej rzeczy. Co trzeci uczeń przyznał, że krzyczał na kolegę/koleżankę lub obraził rówieśnika. Agresja fizyczna wydaje się być rzadsza (co piąty uczeń brał udział w bójkach, z czego 20 uczniów stosowało przemoc fizyczną wobec nauczycieli). Z powyższego badania wynika również, iż bardzo rzadko dochodzi w polskich szkołach do użycia broni oraz grożenia innym przy pomocy jakiegoś niebezpiecznego narzędzia.

Jak podają statystyki Komendy Głównej Policji, w roku 2006 na terenie szkół podstawowych, gimnazjów oraz szkół średnich i zawodowych stwierdzono dokonanie 1604 przypadków uszkodzeń ciała (uszczerbek na zdrowiu), 1027 bójek lub pobić, 20 zgwałceń, 5960 kradzieży, 1472 kradzieży z włamaniem, 3792 przestępstw rozbójniczych (rozboje, wymuszenia rozbójnicze) oraz 116 przestępstw narkotykowych (wyrabianie, rozprowadzanie i posiadanie narkotyków). W porównaniu z rokiem 2005 widoczna jest wyraźna tendencja wzrostowa w obszarze przestępstw przeciwko zdrowiu oraz przestępstw o charakterze rozbójniczym. Należy pamiętać o tym, że podane liczby dotyczą przestępstw „stwierdzonych” - zgłoszonych oficjalnie organom ścigania. Czarna liczba przestępstw, czyli stosunek rzeczywiście popełnionych do stwierdzonych w drodze czynności prawnych, może być o wiele wyższa.

W roku 2006 odnotowano 395 zamachów samobójczych osób w wieku do lat 19, z czego 216 zakończyło się śmiercią samobójczą (ogółem odnotowano 5 152 zamachów samobójczych, z których 4 090 zakończyło się zgonem). Wstrząsające są statystyki dotyczące samobójstw dzieci w wieku do 14 lat. W roku 2006 na 50 zamachów samobójczych w tej grupie, aż 28 miało skutek śmiertelny. W okresie wrzesień-listopad 2006 kuratorzy oświaty zgłosili 27 przypadków zamachów samobójczych uczniów zakończonych zgonem (statystyki Komendy Głównej Policji).

Nieznana pozostaje liczba uczniów, nauczycieli oraz pracowników administracji szkół oraz placówek oświatowych, którzy doświadczyli innych niż opisane zdarzeń traumatycznych na

terenie szkoły lub poza nią. Biorąc jednak pod uwagę dostępne badania polskie nad rozpowszechnieniem zdarzeń traumatycznych (Lis-Turlejska, 2004) można sądzić, że liczba ta jest znaczna.

Wszystkie z opisanych przykładów przestępstw, jak też samobójstw, zdarzeń traumatycznych i wypadków w szkołach, stanowią swoisty tygiel kryzysów jednostkowych i organizacyjnych. Z każdego takiego zdarzenia w sprzyjających warunkach, rozwinąć się może sytuacja kryzysowa, czyli poważne zaburzenie funkcjonowania organizacji zarówno w wymiarze psychologicznym, wychowawczym, ekonomicznym, prawnym jak też społecznym.

W obliczu sytuacji kryzysowych, w sposób szczególny, wyeksponowany zostaje wątek bezpieczeństwa uczniów i personelu szkoły. Jego zagrożenie powoduje liczne pytania o odpowiedzialność prawną i moralną. Najczęściej pytania, kto za to odpowiada, zadają rodzice, media, opinia publiczna, ale także (co naturalnie wynika z zakresu ich działalności) prokuratura i policja, a także instytucje nadzorujące szkoły i placówki oświatowe.

***Sytuacja kryzysowa** – zbieg zdarzeń, okoliczności i zachowań, które zakłócają normalny tryb funkcjonowania państwa, społeczności, organizacji. Typowymi cechami sytuacji kryzysowej jest nagłe i zwykle nieoczekiwane wystąpienie, dolegliwość i poważne konsekwencje psychologiczne, ekonomiczne, prawne i społeczne. Sytuacja kryzysowa może być spowodowana jednym zdarzeniem traumatycznym, bądź ujawnić się jako konsekwencja długotrwałych mini-kryzysów (zaniedbań, konfliktów) w sferze wychowawczej, edukacyjnej, psychologicznej, ekonomicznej, organizacyjnej.*

***Zdarzenia traumatyczne** to sytuacje, w których istnieje poważne zagrożenie dla naszego życia i zdrowia lub życia/zdrowia innych, w tym bliskich nam osób. To sytuacje, w których konfrontujemy się ze śmiercią, fizycznym i psychicznym cierpieniem. Zwykle wydaje się nam, że tragicznych w skutkach zdarzeń można było uniknąć, albo uważamy, że nie powinny nas one spotkać. Zdarzenia te pozostawiają w nas nieprzyjemne i bolesne wspomnienia, lęk i niepewność.*

Tabela 1. Prawdopodobne sytuacje kryzysowe dotyczące środowisko szkolne

Naturalne	Wywołane przez człowieka
Huragany, wichury	Zamieszki
Trzęsienia ziemi	Ataki terrorystyczne
Powodzie	Napady
Lawiny śnieżne	Podpalenia
Wybuchy wulkanów	Katastrofy drogowe

Pożary	Wzięcie zakładników
Susza	Urowadzenia
Gradobicia	Masowe strzelaniny
Osunięcia ziemi	Samobójstwa w szkole
Awarie	Zgwałcenia
Zatrucia	Pobicia
	Celowe niszczenie wyposażenia szkoły
	Aresztowania personelu szkoły lub uczniów

W kontekście funkcjonowania szkoły, sytuacja kryzysowa oznacza, że mamy zbyt mało czasu na podjęcie kluczowych decyzji, co do zapewnienia bezpieczeństwa uczniom i personelowi, a zaistniałe zdarzenie skupia uwagę mediów i społeczności lokalnej, co stanowi utrudnienie lub zagrożenie dla funkcjonowania instytucji.

2. ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA KWESTIE BEZPIECZEŃSTWA W SZKOLE W KONTEKŚCIE SYTUACJI KRYZYSOWYCH

Bezpieczeństwo uczniów oraz personelu jest jednym z elementów strategicznych w zarządzaniu szkołą. Na co dzień element ten przybiera oblicze kontraktu pomiędzy uczniem – rodzicami – nauczycielami – dyrekcją. Kontrakt ten ma zarówno podłoże prawne (odpowiedzialność cywilna, karna, dyscyplinarna), jak też psychologiczne i moralne. Rodzice powierzają dzieci instytucji szkoły ufając, że podczas zajęć będą one bezpieczne. Nad bezpieczeństwem uczniów czuwają przede wszystkim nauczyciele, w dalszej kolejności administracja szkolna i dyrektor. Z kolei piastowanie stanowiska dyrektora szkoły łączy się z ogromną odpowiedzialnością, nie tylko w zakresie sprawowanego nadzoru nad uczniami, ale również za sprawne i bezpieczne funkcjonowanie organizacji jako całości.

Odpowiedzialność za bezpieczeństwo w szkole - wymiar psychologii społecznej

Wiedza o mechanizmach zachowania człowieka, zgromadzona przez psychologów społecznych, stanowi podstawę konstruowania zarówno aktów prawnych regulujących odpowiedzialność personelu szkoły, jak również procedur działania w poszczególnych kategoriach zdarzeń traumatycznych oraz sytuacji kryzysowych.

Sytuacja kryzysowa jest bardzo często sytuacją niejasną, taką, w której nie do końca wiadomo, co się dzieje. Nie jest również określone, co należy zrobić (*dlaczego ten mężczyzna leży na chodniku*

– *może jest pijany, może to kawał, może już ktoś zadzwonił po pogotowie; itp.*).

Wydawałoby się, że im więcej jest świadków kryzysowego zdarzenia, tym większe jest prawdopodobieństwo, że któraś z tych osób podejmie jakieś działanie. Badania eksperymentalne i obserwacje pokazują jednak, że wraz ze zwiększaniem się ilości świadków, prawdopodobieństwo reakcji spada. Skoro sytuacja jest niejasna, to zaczynamy obserwować działania innych ludzi i traktować je jako rzetelne wskazówki informujące o tym, jak należy się zachować. Dlatego, gdy wielu obserwatorów przygląda się nieoczekiwanemu i niejasnemu zdarzeniu, zadają sobie jedynie pytanie: „co się tam u licha dzieje?” Wnioskując z zachowania innych, że to „nic takiego” (niewiedza wielu) i zarazem oczekując jakiegoś działania ze strony innych. Pojawia się często uczucie i przekonanie o tym, że jest się osobą anonimową pośród innych ludzi, co sprzyja niemoralnemu postępowaniu. Przykład: *na ruchliwej ulicy mężczyzna szarpie się z kobietą. Oboje krzyczą, wyzywają się. Świadkowie przyjmują, że jest to kłótnia małżeńska. Nikt nie zatrzymuje się i nie sprawdza, czy kobieta potrzebuje pomocy. Tymczasem może okazać się, że kobieta została napadnięta przez pijanego obcego mężczyznę.* Psychologia społeczna nazywa takie zjawisko **rozproszaniem odpowiedzialności**. Polega ono na tym, że im więcej jest mogących pomóc osób, tym mniejsza jest osobista odpowiedzialność każdej z nich za udzielenie pomocy. Każdy uważa, że pomocy udzieli ktoś inny i w rezultacie nie udziela jej nikt. Obecność przynajmniej jeszcze jednego świadka, sprzyja rozproszeniu odpowiedzialności i uchyłaniu się od przyjęcia osobistej odpowiedzialności za podjęcie działania (interwencja, udzielenie pomocy).

Klasyczne już badania nad efektem rozproszonej odpowiedzialności prowadzili między innymi dwaj amerykańscy psychologowie społeczni, John Darley i Bill Latane (1968), którzy uważali, że jednym z warunków, który decyduje o tym, czy świadek zareaguje, jest to, **czy przyjmie osobistą odpowiedzialność za to działanie**. Obecność drugiego (i kolejnych) świadków znacznie zmniejsza szanse na przyjęcie odpowiedzialności. Zjawisko rozproszenia odpowiedzialności można tłumaczyć wieloznacznością lub różnorodnością interpretacji sytuacji, np. czy hałas za ścianą to bójka i trzeba natychmiast interweniować oraz dzwonić na policję, czy to tylko przewrócił się mebel? Czy krzyczący i szarpiący się uczniowie, to dobrzy koledzy kłócący się ze sobą, czy jedna z tych osób jest agresorem wybierającym przypadkową lub od dawna nękaną osobę?

- Jeżeli sytuacja jest niejasna, mamy tendencję do poszukiwania wskazówek w tym, co robią inni.
- Zjawisko rozproszenia odpowiedzialności zanika, gdy sytuacja nabiera jednoznaczności i nie sposób zinterpretować jej inaczej, niż jako wypadek.
- Niektóre role społeczne hamują to zjawisko, np. rola lidera, lekarza, policjanta.
- Zaobserwowano także, że wzrost kompetencji w zakresie pomagania i interweniowania zwiększa prawdopodobieństwo udzielania pomocy przez świadków. **Wynika stąd konieczność tworzenia na gruncie szkolnym zespołów odpowiedzialnych za monitorowanie zagrożeń, interweniowanie i redukcję skutków zdarzeń traumatycznych oraz sytuacji kryzysowych.**

Odpowiedzialność za bezpieczeństwo – wymiar prawny

W ostatnich latach problem bezpieczeństwa w szkole został podniesiony do rangi priorytetu. Znalazło to m.in. odzwierciedlenie w uchwale nr 28/2007 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 marca 2007 w sprawie przyjęcia rządowego programu poprawy stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach „zero tolerancji dla przemocy w szkole”. W załączniku do wymienionej uchwały wskazuje się, że **(po planowanej nowelizacji ustawy o nieletnich)** na dyrektorach i nauczycielach szkół i placówek ciążyć będzie obowiązek prawny, a nie jak dotychczas – społeczny, powiadamiania policji lub sądu o zachowaniach nieletnich świadczących o demoralizacji (popełnienie czynu zabronionego, spożywanie alkoholu). Dyrektorzy i nauczyciele **będą mogli** wnioskować o ustanowienie przez sąd stosowanych środków wychowawczych lub poprawczych.

Jednocześnie, projekt ustawy o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych ustaw (przyjęty przez Rząd w dniu 7 listopada 2006) zakłada poprzez nowelizację art. 63 ustawy Karta Nauczyciela, przyznanie nauczycielom ochrony prawnej właściwej funkcjonariuszom publicznym. Istotną konsekwencją prawną tej zmiany będzie ściganie czynów karalnych przeciwko nauczycielom z urzędu, nie zaś z oskarżenia prywatnego.

We wszystkich szkołach i placówkach (od września 2007 roku) działają koordynatorzy ds. bezpieczeństwa, integrujący działania w zakresie bezpieczeństwa wszystkich podmiotów szkolnych (nauczycieli, uczniów, wychowanków, rodziców) oraz współpracujących ze środowiskiem. Ich nominacja wynika z przyjętej dnia 7 listopada 2006 roku przez Radę Ministrów uchwały nr 186/2006 w sprawie działań administracji rządowej przeciwko przemocy w szkołach i placówkach. Koordynator jest nauczycielem, którego działania mają pomóc w rozwiązywaniu najtrudniejszych problemów wychowawczych oraz zwiększyć poczucie bezpieczeństwa w szkole.

Zadaniem koordynatora jest integrowanie działań w zakresie bezpieczeństwa wszystkich podmiotów szkolnych (nauczycieli, uczniów i wychowanków, rodziców) oraz współpraca ze środowiskiem, w tym z kuratorium oświaty, policją, prokuraturą, sądem dla nieletnich i innymi instytucjami mogącymi pomóc szkole w rozwiązywaniu problemów dotyczących bezpieczeństwa. Koordynatorem może być nauczyciel, pedagog szkolny, wicedyrektor zatrudniony w danej szkole. Kluczem do zrozumienia roli szkolnego koordynatora ds. bezpieczeństwa, jest zrozumienie idei pracy zespołowej oraz aktywizacji środowiska szkolnego w kierunku diagnozowania, zapobiegania i rozwiązywania problemów niosących zagrożenia dla zdrowia i życia ludzi oraz dla prawidłowego funkcjonowania szkoły jako organizacji. Koordynator musi mieć zapewnione warunki działania i możliwość korzystania ze wsparcia dyrekcji i całego personelu szkoły. Koordynator nie jest jednoosobową komórką biorącą odpowiedzialność za wszelkie przejawy patologii oraz problemy szkoły i uczniów. Jego zadaniem jest, poprzez właściwy dobór współpracowników, zespołowe zarządzanie wydarzeniami o charakterze kryzysowym. Zarządzanie to obejmuje: ocenę zagrożeń, tworzenie procedur działania w sytuacjach zagrożenia, ocena skuteczności podejmowanych działań oraz doskonalenie organizacji w kwestiach wrażliwości na bezpieczeństwo i jego utrzymanie.

Szersze informacje na temat odpowiedzialności prawnej pracowników szkół i placówek

Odpowiedzialność pracowników szkoły za zapewnianie bezpieczeństwa uczniów

oświatowych (cywilnej, karnej, pracowniczej), wraz z wykazem przepisów regulujących kwestię odpowiedzialności pracowników szkoły za zapewnianie bezpieczeństwa uczniów (w tym również w kontekście sytuacji kryzysowych), zamieszczone zostały w rozdziale zatytułowanym „Odpowiedzialność prawna pracowników szkoły za zapewnianie bezpieczeństwa uczniów”.

Odpowiedzialność – wymiar moralny

Odpowiedzialność moralna - świadome i dobrowolne podejmowanie czynów, zgodnych z zasadami i normami moralnymi, przy czym niespełnienie tych czynów pociąga za sobą sankcje w postaci: wyrzutów sumienia, poczucia wstydu, przeżywania wobec siebie głębokiego rozżalenia i rozgoryczenia.

Moralna odpowiedzialność nauczyciela lub dyrektora dotyczyć będzie całego procesu rozwoju sytuacji kryzysowej: od zauważenia, że uczeń/uczniowie doświadczyli traumy, poprzez reagowanie na różnorodne zachowania odbiegające od normy, informowanie o tym odpowiednich instytucji takich jak kuratorium, policja, straż miejska, sąd rodzinny, kurator, rodzice, poradnie psychologiczno - pedagogiczne.

Poczucie moralnej odpowiedzialności przekłada się bezpośrednio na aktywność i zainteresowanie społecznością szkolną i jej problemami. To przyjęcie postawy ciekawego badacza i doradcy, a odrzucenie postawy biernego obserwatora lub zastraszonego aktora zdarzeń, mogących wskazywać na patologiczne zjawiska lub problemy osobiste drugiego człowieka. Nauczyciel aktywny i odpowiedzialny moralnie nie przechodzi obojętnie obok płaczącego dziecka, nie udaje niewidzącego w konfrontacji z agresją uczniów lub innych nauczycieli. Nie uzasadnia swojej bierności brakiem wiedzy eksperckiej na temat psychologii, nieznajomością grupy uczniów zachowujących się wulgarnie i agresywnie. Nauczyciel taki stara się pomóc, działając w ramach własnych kompetencji i aktywizując osoby mające większe doświadczenie, wiedzę merytoryczną i narzędzia prawno-organizacyjne.

Zakłada się, że **poczucie odpowiedzialności** jest dowodem na dojrzałość psychiczną człowieka. Człowiek odpowiedzialny jest świadomy konsekwencji swojego zachowania, gotowy do poniesienia jego skutków. Potrafi samodzielnie podejmować decyzje w sytuacjach złożonych oraz stabilizować uczucia i emocje.

W dalszej części prezentowanego materiału omówione zostaną wybrane wydarzenia, mogące przeradzać się w sytuacje kryzysowe (samobójstwa w szkole, przemoc oraz przestępstwa na terenie szkoły), związana z nimi odpowiedzialność ciążąca na pracownikach szkoły, jak również sposoby radzenia sobie z nimi.

3. SAMOBÓJSTWA W SZKOLE

W Polsce corocznie około 40 000 osób usiłuje odebrać sobie życie. W wyniku zamachów samobójczych ginie około 5 000 osób. **Okolo 10% przypadków samobójstw dotyczy dzieci i młodzieży.**

Tabela 2. Samobójstwa osób w wieku przedszkolnym i szkolnym (2006)

Wiek	Próby samobójcze	Samobójstwa dokonane
4 lata i mniej	0	0
5-9	2	2
10-14	48	26
15-19	345	191

Źródło: <http://www.policja.pl/> – statystyki Komendy Głównej Policji

Samobójstwo na terenie szkoły jest klasycznym wydarzeniem traumatycznym niezależnie od tego, czy miało formę manifestacji i usiłowania, czy też doszło do śmierci samobójczej. Zdarzenie takie dotyczy nie tylko samobójcy i najbliższych mu osób. Wywiera ono silny wpływ na osoby regularnie stykające się z samobójcą, związane z nim wspólnymi zainteresowaniami, więzami koleżeństwa, uczestnictwem we wspólnych zajęciach szkolnych. Wywiera także silny wpływ na osoby identyfikujące się ze stylem życia oraz problemami, których samobójca doświadczył, a które mogły mieć wpływ na zamach na własne życie.

W przypadku zamachu samobójczego ucznia, należy pamiętać, że zdarzenie to wywiera silny wpływ na:

- najbliższą rodzinę,
- przyjaciół,
- klasę szkolną lub grupy, w których taka osoba się uczyła,
- wychowawcę,
- pozostałych nauczycieli prowadzących zajęcia w klasie/grupie samobójcy,
- wszystkie inne osoby ze społeczności szkolnej (administracja, nauczyciele, uczniowie), w tym szczególnie osoby, dla których samobójca jest postacią ważną.

Zamach samobójczy nauczyciela wywiera silny wpływ na:

- najbliższą rodzinę,
- przyjaciół,
- współpracowników,
- uczniów w klasach, które uczył,

- wszystkie osoby ze społeczności szkolnej, dla których samobójca jest postacią ważną, autorytetem.

Opisane osoby wymagają pomocy zarówno psychologicznej, jak również wsparcia ze strony szkoły jako organizacji.

Obserwacje oraz doświadczenia praktyczne autora wskazują, że:

- samobójstwo przeważnie jest procesem, którego zwieńczeniem jest zamach na własne życie lub jego zapowiedź,
- w zachowaniu potencjalnego samobójcy można wyróżnić elementy tzw. syndromu presuicydalnego (przedsamobójczego): ograniczenie życia psychicznego, skierowanie agresji przeciwko sobie oraz fantazje samobójcze,
- jesteśmy w stanie zauważyć pewne zachowania i z pomocą specjalisty zinterpretować motywacje człowieka, który wydaje się mieć tendencje do zachowań autoagresywnych,
- samobójstwo w szkole lub w związku z jej działalnością nigdy nie pozostaje problemem wyłącznie samobójcy i jego najbliższych. Samobójstwo silnie wpływa na całą społeczność szkolną,
- bagatelizowanie zamachu samobójczego, tłamszenie potrzeby rozmowy o zdarzeniu (potrzeby uczniów i nauczycieli) jak też nadawanie ofiarom zamachu samobójczego etykietek „tchórz”, „niezrównoważony”, „wariat” (ale również nadmierne zainteresowanie i ekscytacja śmiercią samobójczą) oznaczają zmierzanie w kierunku sytuacji kryzysowej (nadmierne zainteresowanie mediów, opinii publicznej, rodziców, destabilizacja pracy szkoły, problemy z zachowaniem uczniów i nauczycieli).

Odpowiedzialność w kontekście samobójstw:

Należy zróżnicować odpowiedzialność, jaką może ponosić szkoła w zależności od etapu, na jakim potencjalny samobójca się znajduje. Mam tutaj na myśli odpowiedzialność za podjęcie działań interwencyjnych.

Etap widocznych zaburzeń zachowania: izolowanie się od rówieśników, obniżony nastrój, wyrażanie chęci „odejścia”, rozmowy o sposobach popełnienia samobójstwa, rozdawanie przedmiotów osobistych, wypowiadanie się o sobie i innych w czasie przeszłym.

Za przekazanie informacji o podobnych zachowaniach ucznia lub nauczyciela (do koordynatora ds. bezpieczeństwa lub dyrektora szkoły) odpowiedzialna jest każda osoba, która je zauważy. Trzeba podkreślić, że w sytuacji osób nie odpowiadających za bezpieczeństwo w szkole (uczniowie, personel pomocniczy, większość rodziców), jest to przede wszystkim moralny wymiar odpowiedzialności. Każdy nauczyciel powinien znać podstawową listę symptomów wskazujących na ryzyko samobójcze. W sytuacji, kiedy do zamachu samobójczego nie doszło, a obserwować można jedynie różnorodne zachowania wskazujące na takie ryzyko, należy:

- potwierdzić uzyskane informacje, identyfikując ich źródła,
- zawiadomić szkolny zespół kryzysowy, dyrekcję oraz rodziców lub opiekunów (jeśli sprawa dotyczy ucznia), jak również psychologa współpracującego ze szkołą,
- dążyć do przeprowadzenia bezpośredniej rozmowy z osobą ujawniającą przeżywane problemy (rozmowę taką przeprowadza zwykle psycholog lub pedagog), rozmowa musi odbywać się z poszanowaniem zasady poufności i dyskrecji,
- wspólnie z psychologiem oraz osobą, wobec której się interweniuje, rodzicami lub opiekunami opracować należy plan dalszego działania (wsparcie, poradnictwo terapeutyczne, ewentualnie psychoterapia); dalsze działania należy konsultować z odpowiednią placówką np. Poradnią Zdrowia Psychicznego, Poradnią Psychologiczno-Pedagogiczną, Ośrodkiem Interwencji Kryzysowej,
- monitorować zachowanie ucznia, zwracając uwagę na ryzyko zagrożenia samobójstwem.

W sytuacji, kiedy nauczyciel dowiaduje się o zamachu samobójczym, ewentualnie wyrażonej groźbie lub manifestacji takiego zamachu powinien:

- potwierdzić rodzaj zdarzenia,
- nie pozostawiać ucznia samego,
- usunąć wszystko, co może ułatwić realizację zamiaru,
- bez rozgłosu przeprowadzić ucznia w bezpieczne, ustronne miejsce,
- zebrać wstępnie informacje o okoliczności zdarzenia,
- wezwać pomoc (pogotowie, policję, straż) jeśli jest taka potrzeba,
- zadbać, aby interwencja służb przebiegła dyskretnie,
- towarzyszyć uczniowi - w celu zapewnienia podstawowego wsparcia,
- zawiadomić dyrekcję szkoły - dyrekcja zawiadamia Wydział Edukacji UM,
- zawiadomić wychowawcę i członków Szkolnego Zespołu Kryzysowego, poinformować o wynikach swojej oceny sytuacji,
- powiadomić rodziców/opiekunów prawnych,
- chronić ucznia oraz inne osoby przed zbędnymi czynnikami traumatyzującymi (np. kontaktem z mediami, świadkami, itp.).

Odpowiedzialność za działanie zmierzające do usunięcia zagrożenia (w ramach możliwości) spoczywa na nauczycielu, następnie na koordynatorze ds. bezpieczeństwa oraz dyrektorze szkoły. Należy stosować się do realiów sytuacji pamiętając, że najważniejsze jest bezpieczeństwo własne oraz innych uczniów, następnie bezpieczeństwo samobójcy oraz rozwiązanie zaistniałej sytuacji. W każdym wypadku manifestacji lub popełnienia samobójstwa nauczyciel, który jako pierwszy dowiedział się o zdarzeniu, zobowiązany jest powiadomić policję i pogotowie ratunkowe, zaś w dalszej kolejności realizować zadania wynikające z wewnętrznych procedur. Szczególnie, jeśli sytuacja dotyczy manifestowanej próby samobójczej (np. uczeń grozi zabiciem się przy pomocy noża trzymanego w dłoni, ewentualnie dodatkowo barykaduje się w klasie lub ubikacji), należy pamiętać, że usunięcie innych uczniów i personelu z zagrożonego miejsca oraz wezwanie policji i pogotowia ratunkowego to sprawy priorytetowe.

Policja, działając w ramach własnych kompetencji, kieruje na miejsce takiego zdarzenia (jeśli jest to możliwe) zespół funkcjonariuszy przeszkolonych w prowadzeniu rozmów z osobami znajdującymi się w kryzysie psychicznym i stwarzającymi zagrożenie dla siebie oraz innych. Są to negocjatorzy policyjni, których zadaniem jest ustabilizowanie sytuacji, podjęcie i prowadzenie komunikacji ze sprawcą incydentu oraz doprowadzenie do pokojowego rozwiązania sytuacji (*Zarządzenie nr 4 Komendanta Głównego Policji z dnia 26 marca 2002 r. w sprawie form i metod wykonywania negocjacji policyjnych*). Nauczyciel, pedagog, psycholog szkolny lub inna osoba z personelu szkoły, może być włączona w działanie policyjnego zespołu negocjacyjnego, jeżeli przed przybyciem tego zespołu udało jej się nawiązać dobry kontakt z samobójcą i posiada informacje na temat jego osoby, w szczególności zachowania w szkole i jego sytuacji rodzinnej. Podobnie obowiązek poinformowania policji występuje wtedy, gdy mamy do czynienia z telefoniczną lub e-mailową formą zapowiedzi popełnienia samobójstwa.

Po zakończeniu interwencji policji, jeśli sprawca odstepił od działania w postaci manifestacji samobójstwa, stosuje się konsultację psychiatryczną. Lekarz psychiatra ocenia stan psychiczny pacjenta biorąc pod uwagę także okoliczności zdarzenia będącego przyczyną konsultacji. *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z dnia 19 sierpnia 1994 roku (Dz. U. z 20.10.1994 r. Nr 111, poz. 535)* w art. 21 przewiduje, że „osoba, której zachowanie wskazuje na to, że z powodu zaburzeń psychicznych może zagrażać bezpośrednio własnemu życiu, albo życiu i zdrowiu innych osób, bądź nie jest zdolna do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, może być poddana badaniu psychiatrycznemu również bez jej zgody”. Zwykle osoby zachowujące się w sposób zagrażający sobie i innym poddawane są przymusowej obserwacji szpitalnej. Obserwacja psychiatryczna dotyczy także dzieci i młodzieży, szczególnie, jeśli zostały spełnione przesłanki zawarte w art. 21 ustawy. Praktyka pokazuje, że w sytuacjach zaburzeń zdrowia psychicznego przejawianych na terenie szkoły (lecz nie powodujących zagrożenia dla życia lub zdrowia chorego i/lub innych osób), konsultacja psychiatryczna jest uzależniona od decyzji rodziców/opiekunów. Natomiast w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia dla zdrowia lub życia chorego i/lub innych osób (np. próby samobójcze), po zakończeniu interwencji służb porządkowych lub policyjnych, ew. pogotowia ratunkowego, standardem jest konsultacja psychiatryczna, podczas której psychiatra podejmuje decyzję o ewentualnej hospitalizacji.

4. PRZEMOC ORAZ PRZESTĘPSTWA NA TERENIE SZKOŁY

Dzisiejsza szkoła jest niestety miejscem, w którym spotkać można różnorodne zachowania patologiczne i agresywne. Mówi się wówczas o przemocy, demoralizacji, przestępczości, wykroczeniach i odpowiedzialności karnej nieletnich.

Poniżej przedstawiam Państwu definicje prawne, których znajomość jest istotna dla prawidłowego działania personelu szkoły w wyżej wymienionych sytuacjach (*definicje zostały przygotowane na podstawie przepisów kodeksu karnego, kodeksu postępowania karnego, kodeksu wykroczeń oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*).

Przemoc – to każde zachowanie, które poniża, narusza prawa i powoduje psychiczne lub fizyczne cierpienie. Nie musi wiązać się z fizycznymi obrażeniami. Przemoc w szkole może mieć

charakter „łagodny” jak: izolowanie, obrażanie, wyśmiewanie lub drastyczny: pobicie, molestowanie seksualne, uszkodzenie ciała przy pomocy broni palnej lub noża.

W szkole można zaobserwować różne formy przemocy dzieci (młodzieży) wobec dzieci (młodzieży):

- *przemoc fizyczna* – bicie, kopanie, popychanie, niszczenie rzeczy, plucie,
- zamykanie w pomieszczeniach, wymuszanie pieniędzy itp.,
- *przemoc słowna* – przezywanie, wyśmiewanie, poniżanie, grożenie, obmawianie, szantażowanie,
- *przemoc bez słów i kontaktu fizycznego* – miny, wrogie gesty, izolowanie, manipulowanie związkami.

Zachowania przemocowe mogą spełniać definicje przestępstw opisanych w kodeksie karnym, np. art. 156 (spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu), art. 157 (spowodowanie naruszenia czynności ciała lub rozstroju zdrowia), art. 158 (udział w bójce lub pobiciu), art. 190 (grożenie innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej), art. 191 (stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania), art. 197 (doprowadzenie przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem do obcowania płciowego), art. 207 (znęcanie się fizyczne lub psychiczne nad osobą najbliższą, pozostającą w stosunku zależności lub nad małoletnim), art. 212 (pomówienie), art. 216 (znieważenie publiczne), art. 217 (naruszenie nietykalności cielesnej), art. 280 (kradzież z użyciem przemocy, tzw. rozbój), art. 281 (użycie przemocy w celu utrzymania się w posiadaniu zabranej rzeczy), art. 282 (doprowadzenie przemocą lub groźbą zamachu na mienie do rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem lub zaprzestania działalności gospodarczej), art. 288 (zniszczenie cudzej rzeczy). Mówimy wówczas o przestępstwach z użyciem przemocy.

Czyn zabroniony - zachowanie, za które ustawodawca przewiduje sankcję karną lub administracyjną i może ono wyczerpywać znamiona przestępstwa, przestępstwa skarbowego, wykroczenia albo wykroczenia skarbowego (czyn zabroniony definiuje art. 115 §1 kk).

Czyn karalny – w rozumieniu Ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich to czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo, przestępstwo skarbowe albo wykroczenie określone w art. 51, 62, 69, 74, 76, 85, 87, 119, 122, 124, 133, 143 kodeksu wykroczeń.

Czyny karalne mogą wyczerpywać definicję przestępstwa lub wykroczenia.

Przestępstwo – jest to zawiniony czyn człowieka, społecznie niebezpieczny, zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia; obowiązującą w Polsce ustawową definicję przestępstwa zawiera kodeks karny; wyróżnia się tam zbrodnie i występki (ze względu na wysokość zagrożenia karą), przestępstwa umyślne i nieumyślne (ze względu na rodzaj winy sprawcy) oraz ścigane z oskarżenia publicznego, na wniosek pokrzywdzonego lub z oskarżenia prywatnego; odrębnym podziałem jest uszeregowanie przestępstw ze względu na przedmiot ochrony (wskazany w części szczególnej kodeksu karnego), np. przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności, obyczajności, czci i nietykalności cielesnej, wolności sumienia i

wyznania, przeciwko mieniu; zgodnie z polskim prawem karnym, przestępstwem nie jest czyn, którego społeczne niebezpieczeństwo jest znikome.

Wykroczenie – czyn karalny nie będący przestępstwem, za który sprawca ponosi odpowiedzialność karną w postępowaniu przed sądem grodzkim. Wyróżnia się formy wykroczeń, np. przeciwko porządkowi i spokojowi publicznemu oraz instytucjom publicznym (szczegółowe regulacje w tym zakresie zawierają: kodeks wykroczeń oraz kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia).

Demoralizacja – jest to stan lub proces, charakteryzujący negatywne postawy i zachowania w stosunku do obowiązujących w społeczeństwie podstawowych norm i zasad postępowania. „Przejawem demoralizacji jest popełnienie czynu zabronionego lub naruszanie powszechnie przyjętych w odniesieniu do małoletnich norm postępowania, a w szczególności udział w grupie popełniającej czynu zabronione, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, uprawianie prostytucji, rozwiązy tryb życia, włóczęgostwo lub agresywne zachowania” (*Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*).

Sprawca – to ten, kto popełnia przestępstwo rozumiane jako czyn społecznie niebezpieczny, zabroniony pod groźbą kary – niezależnie od formy popełnienia czynu (dokonanie, usiłowanie, przygotowanie, podżeganie, namawianie, nakłanianie, pomocnictwo).

Świadek zdarzenia – to pokrzywdzony lub osoba posiadająca informację, co do faktów bezpośrednich, jak i pośrednich o zaistniałym czynie zabronionym.

Ofiara – to osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art.49 §1 kpk). W przypadku przemocy, dobro prawne to życie i zdrowie pokrzywdzonego, jego mienie, cześć i nietykalność cielesna.

Nieletni – zgodnie z polskim prawem karnym, jest to osoba, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 17 lat (art. 10 §1 kk).

Należy jednak zaznaczyć, iż ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich używa pojęcia „nieletni” w 3 znaczeniach:

- a) osoby które nie ukończyły 18 lat w stosunku do których stosuje się środki wychowawcze w związku z występującą demoralizacją,
- b) osoby między 13 a 17 rokiem życia, wobec których toczy się postępowanie o czyny karalne wypełniające znamiona przestępstw,
- c) ale również osoby do ukończenia 21 roku życia, wobec których wykonywane są orzeczone środki wychowawcze lub poprawcze określone w ustawie.

Zatrzymanie nieletniego – policja może zatrzymać, a następnie umieścić w policyjnej izbie dziecka nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełnił czyn karalny, a zachodzi uzasadniona obawa ukrycia się nieletniego lub zatarcia śladów tego czynu, albo gdy nie można ustalić tożsamości nieletniego.

Tabela 3. Liczba stwierdzonych przestępstw popełnionych na terenie szkoły podstawowej, gimnazjum, liceum oraz szkoły zawodowej w 2006 roku (na podstawie statystyk Komendy Głównej Policji <http://www.kgp.gov/>).

zabójstwo	uszczerbek na zdrowiu	udział w bójce lub pobiciu	zgwałcenie	kradzież cudzej rzeczy	kradzież z włamaniem	przestępstwa rozbójnicze	przestępstwa narkotykowe
1	1604	1027	20	5960	1472	3792	116

Odpowiedzialność prawna nieletnich

1. Odpowiedzialność na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Przepisy tej ustawy stosuje się w zakresie:

- zapobiegania i zwalczania demoralizacji - w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18,
- postępowania w sprawach o czyny karalne - w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17.

W praktyce również w sytuacji, gdy czyn karalny zostanie popełniony np. przez dziewięcioletnie dziecko, sędzia rodzinny może wszcząć postępowanie o demoralizację po to, by ustalić wszystkie okoliczności dotyczące popełnienia czynu oraz ocenić stopień demoralizacji tego dziecka.

2. Odpowiedzialność karna

Po ukończeniu 17 roku życia nieletni odpowiada już na zasadach odpowiedzialności karnej osób dorosłych. Oznacza to, że gdy siedemnastolatek zostaje oskarżony o popełnienie przestępstwa przez policję lub prokuratora, jego sprawa trafia do Wydziału Grodzkiego Sądu Rejonowego lub do Wydziału Karnego tegoż Sądu. Jeśli chodzi o rodzaj kar, to 17 letni sprawca przestępstwa może zostać skazany przez Sąd Grodzki lub Karny na kary: grzywny, ograniczenia wolności, pozbawienia wolności, 25 lat pozbawienia wolności, dożywotniego pozbawienia wolności (art. 32 kk).

Za popełnienie wykroczenia Sąd Grodzki skazuje sprawcę, który ukończył 17 lat na kary: aresztu, ograniczenia wolności, grzywny, nagany.

W pewnych wypadkach odpowiedzialność karną może ponieść nieletni, który ukończył 15 lat. Jest to możliwe przy spełnieniu warunków odnoszących się do rodzaju popełnionego czynu

oraz do właściwości sprawcy i okoliczności sprawy. Katalog przestępstw, których popełnienie uzasadnia skorzystanie z tej możliwości, zawiera art. 10 § 2 kk. Wymienia się tam:

- zamach na życie Prezydenta RP (art. 134 kk),
- zabójstwo lub morderstwo (art. 148: § 1 - „*Kto zabija człowieka*”, § 2 - „*Kto zabija człowieka: 1) ze szczególnym okrucieństwem, 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, 4) z użyciem broni palnej lub materiałów wybuchowych*”, § 3 - kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę),
- umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156: § 1 i 3 - „*Kto powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu w postaci: 1) pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia, 2) innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej, choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej albo znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zespечения lub zniekształcenia ciała*),
- umyślne spowodowanie niebezpieczeństwa powszechnego (art. 163 § 1 lub 3),
- porwanie samolotu lub statku (art. 166 kk),
- umyślne spowodowanie katastrofy w komunikacji (art. 173 § 1 lub 3 kk),
- zgwałcenie zbiorowe lub ze szczególnym okrucieństwem (art. 197 § 3 kk),
- wzięcie zakładników (art. 252 § 1 lub 2 kk),
- rozbój (art. 280 kk - „*Kto kradnie, używając przemocy wobec osoby lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności*”).

Nieletni, który po ukończeniu 15 lat popełnił jedno z wymienionych przestępstw, odpowiadać może według przepisów kodeksu karnego, jeżeli przemawiają za tym okoliczności sprawy oraz właściwości i warunki osobiste sprawcy, a zwłaszcza, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

Wybrane regulacje prawne wyznaczające sposób postępowania z nieletnimi sprawcami

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady postępowania policji z nieletnimi sprawcami czynów karalnych jest Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Policja zgodnie z art. 37 ustawy, w wypadkach nie cierpiących zwłoki zbiera i utrzuła dowody czynów karalnych (przestępstw lub wykroczeń), w razie potrzeby dokonuje ujęcia nieletniego, a także wykonuje czynności zlecone przez sędziego rodzinnego.

Dokumentem wewnętrznym uściślającym te zasady jest Zarządzenie nr 15/97 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 czerwca 1997 r. w sprawie form i metod działań policji w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich.

Do podejmowania działań interwencyjnych w sytuacjach kryzysowych w szkole zobowiązuje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2003 r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem.

Wymienione akty prawne są podstawą konstruowania procedur postępowania nauczycieli w sytuacjach zagrożenia dzieci i młodzieży demoralizacją oraz przestępczością.

W kontekście odpowiedzialności pracowników szkoły za bezpieczeństwo uczniów, **ważnym pytaniem jest**, czy w przypadku ujawnienia przestępstwa wśród osób nieletnich i poddanych opiece dorosłych, należy powiadamiać organy prawne, przede wszystkim organy ścigania i sąd, czy też nie? Co grozi nauczycielowi lub dyrektorowi za nie złożenie takiego powiadomienia? Odpowiedź zawierają następujące przepisy prawa karnego:

- Art. 304 § 1 kpk: „**Każdy** dowiedziawszy się o popełnieniu **przestępstwa** ściganego z urzędu, ma **społeczny obowiązek zawiadomić o tym prokuratora lub policję**”. Jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia wobec osoby zawiadamiającej lub osoby dla niego najbliższej przemocy lub groźby bezprawnej, można zastrzec dane dotyczące miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której ta osoba jest zatrudniona lub na inny wskazany przez nią adres.
- Art. 304 § 2 kpk: „**Instytucje państwowe i samorządowe**, które w związku ze swoją działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są **obowiązane niezwłocznie powiadomić o tym prokuratora lub policję** oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa”.

Obowiązek, o którym mowa w art. 304 p.2, ma **charakter prawny**. Prawny obowiązek powiadamiania o przestępstwie dotyczy osób pełniących funkcję kierowniczą. Zatem **dyrektorzy szkół**, którzy nie dopełnią obowiązku powiadomienia o przestępstwie ściganym z urzędu, mogą podlegać odpowiedzialności karnej.

- Analogicznie istnieje obowiązek zawiadamiania o popełnieniu czynów karalnych ściganych z urzędu, popełnionych przez nieletnich (13-17 lat) (art. 4 ust. 3 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich). W tym wypadku zawiadamia się policję lub Sąd Rodzinny, jest to również obowiązek o charakterze prawnym.

Nie powiadomienie o fakcie zaistnienia przestępstwa, grozi odpowiedzialnością na podstawie przepisów wewnętrznych danej instytucji (art. 304 § 2 kpk). W szczególnej sytuacji grozi poniesieniem odpowiedzialności karnej wywiezionej ze skutków zaniechania – art. 231 kk – „Funkcjonariusz publiczny, który przekraczając swoje uprawnienia lub nie dopełniając obowiązków, działa na szkodę interesu społecznego lub prywatnego, podlega karze pozbawienia wolności do lat dwóch”. Funkcjonariuszem publicznym (art. 115, § 13 pkt 4) jest m. in. „osoba będąca pracownikiem organu państwowego lub samorządu terytorialnego, a także inna osoba w

zakresie, w którym uprawniona jest do wydawania decyzji administracyjnych”, a więc np. **dyrektor szkoły**.

W przypadku nauczycieli, obowiązek powiadamiania dyrektora szkoły o zaistniałym przestępstwie, związany jest z ponoszeniem odpowiedzialności dyscyplinarnej z tytułu naruszenia obowiązków.

Za podjęcie działań interwencyjnych (powiadamianie dyrekcji, szkolnego zespołu kryzysowego oraz policji) odpowiada każda osoba z personelu szkoły, która bezpośrednio ujawniła przestępstwo lub wykroczenie lub dowiedziała się o nim od innych osób. Jeżeli przestępstwo ma miejsce na terenie szkoły, należy wezwać policję. W każdym przypadku popełnienia czynu karalnego przez ucznia, który nie ukończył 17 lat, należy zawiadomić policję lub sąd rodzinny, a w przypadku popełnienia przestępstwa przez ucznia, który ukończył 17 rok życia, prokuratora lub policję (art. 4 Upn i art. 304 kpk). Każda, dotycząca uczniów wizyta policjanta w szkole, powinna być wcześniej zasygnalizowana dyrektorowi lub uzgodniona z innym pracownikiem szkoły. Wyjątkiem są sytuacje nie cierpiące zwłoki, kiedy zagrożone jest życie ludzkie lub istnieje groźba zniszczenia mienia w znacznych rozmiarach.

Procedury postępowania w sytuacjach kryzysowych

Dla skutecznego działania interwencyjnego w sytuacji kryzysowej konieczne są dobrze opracowane procedury. Powinny one być stworzone przez Szkolny Zespół Kryzysowy w oparciu o aktualną analizę zagrożeń, możliwości organizacyjno-logistyczne oraz obowiązujące akty prawne (co ciekawe, nie ma wyraźnych regulacji prawnych dotyczących sposobu tworzenia procedur). Procedura, a raczej jej perfekcyjne opanowanie i przeciwiczenie jest podstawowym elementem systemu reagowania na wydarzenia zagrażające i mogące powodować sytuacje kryzysowe. Procedury ułatwiają podejmowanie decyzji i powodują, że personel szkoły „oswaja się” z sytuacjami, które wcześniej były zaskakujące i mogły powodować znaczną dezorganizację pracy szkoły. Procedury powinny dotyczyć sytuacji, które nagminnie pojawiają się w danej szkole np. ujawnienie ucznia będącego po spożyciu alkoholu, podejrzenie posiadania przez ucznia narkotyków, groźby kierowane przez ucznia pod adresem nauczyciela, pobicie, kradzież itp. Praktyka pokazuje, że perfekcyjne „oswojenie” (opanowanie proceduralne) działania, choćby w sytuacji kradzieży, powoduje wzrost poczucia bezpieczeństwa nauczycieli i uczniów, a co za tym idzie inicjatywę w kierunku jego utrzymania.

Dla przykładu przedstawiam poniżej ogólne zasady postępowania wobec ucznia – sprawcy oraz ucznia – ofiary czynu karalnego, a także przykład procedury działania w sytuacji podejrzenia, że uczeń posiada przy sobie narkotyk.

Ogólne zasady postępowania wobec ucznia – sprawcy czynu karalnego (przestępstwa lub wykroczenia):

- niezwłoczne powiadomienie dyrektora szkoły,
- ustalenie okoliczności czynu i ewentualnych świadków zdarzenia,

- przekazanie sprawcy (o ile jest znany i przebywa na terenie szkoły) dyrektorowi szkoły, lub pedagogowi szkolnemu pod opiekę,
- powiadomienie rodziców ucznia-sprawcy,
- niezwłoczne powiadomienie policji w przypadku, gdy sprawa jest poważna (rozbój, uszkodzenie ciała, itp.) lub sprawca nie jest uczniem szkoły i jego tożsamość nie jest nikomu znana,
- zabezpieczenie ewentualnych dowodów przestępstwa lub przedmiotów pochodzących z przestępstwa i przekazanie ich policji (np. sprawca rozboju na terenie szkoły używa noża i uciekając porzuca go lub porzuca przedmioty pochodzące z kradzieży).

Postępowanie nauczyciela wobec ucznia, który stał się ofiarą czynu karalnego (przestępstwa lub wykroczenia):

- udzielenie pierwszej pomocy (przedmedycznej), bądź zapewnienie jej udzielenia poprzez wezwanie lekarza w przypadku kiedy ofiara doznała obrażeń,
- niezwłoczne powiadomienie dyrektora szkoły,
- powiadomienie rodziców ucznia,
- niezwłoczne wezwanie policji w przypadku, kiedy istnieje konieczność profesjonalnego zabezpieczenia śladów przestępstwa, ustalenia okoliczności i ewentualnych świadków zdarzenia.

Przykładowa procedura postępowania w przypadku, kiedy nauczyciel podejrzewa, że uczeń posiada przy sobie substancję przypominającą narkotyk.

Zgodnie z przepisami ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii w Polsce, karze podlega:

- posiadanie każdej ilości środków odurzających lub substancji psychotropowych;
- wprowadzanie do obrotu środków odurzających;
- udzielanie innej osobie, ułatwianie lub umożliwianie ich użycia oraz nakłanianie do użycia;
- wytwarzanie i przetwarzanie środków odurzających.

Nauczyciel powinien podjąć następujące kroki:

1. Nauczyciel w obecności innej osoby (wychowawca, pedagog, dyrektor, itp.) ma prawo żądać, aby uczeń przekazał mu tę substancję, pokazał zawartość torby szkolnej oraz kieszeni (we własnej odzieży), ew. innych przedmiotów budzących podejrzenie, co do ich związku z poszukiwaną substancją. Nauczyciel nie ma prawa samodzielnie wykonać czynności przeszukania odzieży ani teczek ucznia - jest to czynność zastrzeżona wyłącznie dla policji.
2. O swoich spostrzeżeniach powiadamia dyrektora szkoły oraz rodziców/opiekunów ucznia i wzywa ich do natychmiastowego stawienia.
3. W przypadku, gdy uczeń, mimo wezwania, odmawia przekazania nauczycielowi substancji i pokazania zawartości teczek, dyrektor szkoły wzywa policję, która

przeszukuje odzież i przedmioty należące do ucznia oraz zabezpiecza znalezioną substancję i zabiera ją do ekspertyzy.

4. Jeżeli uczeń wyda substancję dobrowolnie, nauczyciel po odpowiednim zabezpieczeniu, zobowiązany jest bezzwłocznie przekazać ją do jednostki policji. Wcześniej próbuje ustalić, w jaki sposób i od kogo uczeń nabył substancję. Całe zdarzenie nauczyciel dokumentuje, sporządzając możliwie dokładną notatkę z ustaleń wraz ze swoimi spostrzeżeniami.

5. ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA ZAPEWNIENIE WSPARCIA PSYCHOLOGICZNEGO PO ZDARZENIACH TRAUMATYCZNYCH

Całkowita liczba zdarzeń traumatycznych, obejmujących środowisko szkolne w okresie roku, pozostaje nieznana. Warto pamiętać, że nawet pojedyncze wydarzenie traumatyczne może wywołać w szkole sytuację kryzysową.

Typowe zdarzenia traumatyczne to:

- doświadczenie śmierci, uniknięcie śmierci,
- zdarzenia powodujące poważne obrażenia ciała (wypadki drogowe, pobicia),
- obserwowanie katastrof,
- bycie świadkiem poważnych obrażeń ciała lub śmierci dzieci,
- sytuacje, w których ofiara przestępstwa jest nam znana i jesteśmy związani z nią emocjonalnie,
- nieudane próby ratowania ludzi,
- sytuacje obejmujące wzięcie zakładników.

Według Amerykańskiego Stowarzyszenia Psychiatrycznego, możemy powiedzieć, że dana osoba miała do czynienia z traumatycznym zdarzeniem, jeśli wystąpiły obydwie z poniższych kryteriów:

- 1) dana osoba przeżyła, była świadkiem lub została skonfrontowana ze zdarzeniem lub zdarzeniami związanymi z rzeczywistą śmiercią lub zagrożeniem życia bądź poważnym zranieniem, zagrożeniem fizycznej integralności własnej czy innych ludzi,
- 2) reakcja tej osoby obejmowała intensywny strach, poczucie bezradności lub zgrozy (American Psychiatric Association, 1994, s. 427-428).

Po doświadczeniu traumy powstaje konieczność udzielenia poszkodowanym pomocy nie tylko medycznej, ale także psychologicznej. Praca z psychologiem ma na celu przede wszystkim odreagowanie silnych emocji, odzyskanie poczucia wsparcia społecznego i zapobieżenie uruchomieniu patologicznych schematów interpretacji zdarzenia, np. przypisywania sobie winy za całe wydarzenie, podejmowanie działań uciezkowych (także nadużywanie alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych) lub agresywnych. Wyróżnia się kilka metod pomocy psychologicznej po zdarzeniach traumatycznych. Najważniejsze z nich to:

- **Odreagowanie** – rodzaj wsparcia od kolegów, zwierzchników, ratowników ukierunkowanego na wentylację emocji, udzielanie i wymianę informacji na temat zdarzenia, określenie podstawowych potrzeb (medycznych, materialnych, psychologicznych i innych) i ich zaspokojenie oraz mobilizację innych dostępnych źródeł wsparcia (rodzina, przyjaciele).
- **Debriefing** - jest to spotkanie prowadzone przez odpowiednio przeszkoloną osobę, mające na celu zrozumienie tego, co się stało, wyjaśnienie wątpliwości dotyczących zdarzenia. Odbywać powinno się w okresie od 24 do 48 godzin po zdarzeniu traumatycznym.
- **Poradnictwo psychologiczne** – rozmowy z psychologiem mające formę spotkań bardziej indywidualnych niż poprzednie metody. Zawierają między innymi elementy odreagowania oraz edukacji na temat możliwych reakcji człowieka na silny stres.

Za organizację pomocy psychologiczno-pedagogicznej (również w kontekście wydarzeń traumatycznych) odpowiada dyrektor szkoły lub placówki oświatowej (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 stycznia 2003 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach).

Podmiotami mogącymi spowodować uruchomienie procedury pomocowej są: uczeń, jego rodzice, nauczyciele, psychologowie, logopedzi, doradcy zawodowi, pracownicy poradni psychologiczno – pedagogicznych.

W sytuacjach szczególnych, kiedy istnieje bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa uczniów i pracowników szkoły/placówki, psychologiczna interwencja kryzysowa będzie odbywać się po interwencji policji lub innych służb. Przykładami takich sytuacji są:

- wtargnięcie zaburzonej psychicznie osoby na teren szkoły i atakowanie uczniów oraz personelu,
- manifestowane próby samobójcze będące jednocześnie zagrożeniem dla osób postronnych,
- przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz dotyczące seksualnej sfery człowieka (np. zabójstwa, rozboje, pobicia, zgwałcenia).

W każdym przypadku zaistnienia wydarzenia, które niosło ze sobą zagrożenie dla życia i zdrowia człowieka, szczególnie, jeśli nastąpiło na terenie szkoły lub w związku z jej działalnością, dyrektor powinien skonsultować się z psychologiem szkolnym (jeśli szkoła go nie posiada to z psychologiem lub psychiatrą z najbliższego ośrodka interwencji kryzysowej, poradni zdrowia psychicznego lub szpitala psychiatrycznego) lub ewentualnie pedagogiem, w celu uzgodnienia możliwości pomocy psychologicznej dla pokrzywdzonych.

W kontekście potencjalnych wydarzeń traumatycznych należy raz jeszcze zwrócić uwagę na cytowane wyżej *rozporządzenie w sprawie zasad udzielania pomocy psychologiczno – pedagogicznej*. Wynika z niego, że do **zadań pedagoga szkolnego** należy między innymi:

- organizowanie i prowadzenie różnych form pomocy psychologiczno-pedagogicznej dla uczniów, rodziców i nauczycieli,
- podejmowanie działań profilaktyczno-wychowawczych wynikających z programu wychowawczego szkoły w stosunku do uczniów, z udziałem rodziców i nauczycieli.

Nietrudno zauważyć, że w razie wydarzenia nadzwyczajnego o wymiarze traumatyzującym, mającego miejsce na terenie szkoły lub placówki oświatowej, obydwie formy oddziaływań pedagogicznych znajdują z pewnością zastosowanie. Dodatkowo, podejmowanie działań profilaktyczno-wychowawczych ukierunkowanych na informowanie o skutkach wydarzeń traumatycznych lub innych wydarzeń nadzwyczajnych, odgrywa ogromną rolę w zapewnieniu ciągłości procesu przygotowania do radzenia sobie z kryzysem. Wśród **zadań psychologa szkolnego**, mających związek z działaniami antykryzysowymi, należy wymienić (§14, pkt 4 rozporządzenia):

- diagnozowanie sytuacji wychowawczych w celu wspierania rozwoju ucznia, określenia odpowiednich form pomocy psychologiczno-pedagogicznej, w tym działań profilaktycznych, mediacyjnych i interwencyjnych wobec uczniów, rodziców i nauczycieli,
- organizowanie i prowadzenie różnych form pomocy psychologiczno-pedagogicznej dla uczniów, rodziców i nauczycieli,
- minimalizowanie skutków zaburzeń rozwojowych, zapobieganie zaburzeniom zachowania oraz inicjowanie różnych form pomocy wychowawczej w środowisku szkolnym i pozaszkolnym ucznia,
- wspieranie wychowawców klas oraz zespołów wychowawczych i innych zespołów problemowo-zadaniowych w działaniach profilaktyczno-wychowawczych wynikających z programu wychowawczego szkoły.

Szczególną rolę w kontekście radzenia sobie z sytuacją kryzysową mają: organizowanie różnych form pomocy psychologicznej oraz podejmowanie działań mediacyjnych i interwencyjnych w sytuacjach kryzysowych.

Istotnym problemem polskiej szkoły jest brak placówek świadczących usługi psychologiczne z zakresu szeroko pojętej interwencji kryzysowej ukierunkowanej na środowiska szkolne. Istniejące ośrodki interwencji kryzysowej, działające zwykle w ramach Ośrodków Pomocy Społecznej, nie spełniają oczekiwań personelu szkół i uczniów w zakresie możliwości udzielania wsparcia i pomocy psychologicznej po katastrofach lub samobójstwach dzieci i młodzieży. Obecnie w niektórych województwach, np. mazowieckim, odbywają się szkolenia przygotowujące psychologów poradni psychologiczno – pedagogicznych do pracy z osobami, które doświadczyły traumy. Dotarcie do takich osób oraz ogólna diagnoza narażenia na zdarzenia traumatyczne będzie ułatwiona poprzez stworzenie na terenie szkół tzw. **punktów konsultacyjnych** (czynnych także w okresie weekendowym i wakacyjnym). Punkty te powinny stale współpracować ze szkolnymi zespołami kryzysowymi.

Pomimo cennych inicjatyw, jak powyżej opisana, stworzenie nowoczesnych, ukierunkowanych na szkołę ośrodków interwencji kryzysowej, to wyzwanie zarówno dla rządu, jak również

społeczności lokalnych oraz środowisk akademickich i instytucji skupiających praktyków psychologii oraz psychiatrii.

Podsumowanie

Problem zapewnienia bezpieczeństwa uczniów powraca w rytmie nagłaśnianych wydarzeń nadzwyczajnych, mających miejsce w szkołach/placówkach oświatowych (samobójstwa, przemoc, konflikty). Polska szkoła stoi dziś przed trudną drogą prowadzącą do wyodrębnienia się świadomego zarządzania bezpieczeństwem, które jest wspólnym problemem uczniów, nauczycieli, dyrekcji oraz rodziców. Obejmuje ono analizy potencjalnych zagrożeń, konstruowanie procedur wskazujących działania w konkretnych sytuacjach zagrożenia, budowanie zespołów składających się ze specjalistów odpowiedzialnych za podejmowanie kluczowych decyzji w sytuacjach zagrożenia oraz permanentną edukację prawną i psychologiczną. Bardzo ważne jest również stworzenie sieci wsparcia merytorycznego w całej społeczności lokalnej (przedstawiciele szkoły, władz lokalnych, służb porządkowych, mediów, rodziców, prawników i psychologów). Zarządzanie bezpieczeństwem to również nabywanie i odnoszenie do praktyki szkolnej (w tym również w kontekście sytuacji kryzysowych) wiedzy z zakresu zarządzania organizacją, prawa, psychologii czy pedagogiki.

Literatura:

1. Darley, J. M., Latane, B. (1968). Bystander intervention In emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, str.8, 377-383;
2. Lis-Turlejska, 2004 Traumatyczny stres. Koncepcje i badania. Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN;
3. Paśnik J. (2000). Prawo dyscyplinarne w Polsce, Oficyna Prawnicza MUZA SA, Warszawa;
4. Piotrowicz D. (2007). Sytuacje kryzysowe w szkole. Przygotowanie i reagowanie w: Koszewska K, Taraszkiewicz M. [red.] Sytuacje kryzysowe w szkole. Wydawnictwo CODN, Warszawa;
5. Statystyki Komendy Głównej Policji www.kgp.gov;
6. Surzykiewicz J. (1998) Przemoc w szkołach polskich w relacjach uczniów o sobie i innych, w: Ostrowska K, Tatarowicz J. (red.) Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich, [str.39-78], Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Wykaz omawianych lub cytowanych aktów prawnych

1. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i sportu z dnia 31 stycznia 2003 r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem (Dz. U z 2003 r. Nr 26, poz.226);

2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 stycznia 2003 r. w sprawie zasad udzielania pomocy psychologiczno – pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. (Dz. U. Nr 11 z 2003 roku, poz. 114);
3. Uchwała nr 186/2006 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 2006 roku w sprawie działań administracji rządowej przeciwko przemocy w szkołach i placówkach;
4. Uchwała nr 28/2007 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 marca 2007 w sprawie przyjęcia rządowego programu poprawy stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach „Zero tolerancji dla przemocy w szkole”;
5. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553, ze zm.);
6. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 1997 r. Nr 89, poz. 555, ze zm.);
7. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t. jedn., Dz. U z 2001 r. Nr 71, poz.733.);
8. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t. Jedn. Dz. U z 2002 r. Nr 11 poz.109 z późn. zm.) oraz przepisy wykonawcze w związku z ustawą;
9. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz. U. Nr 35, poz.230 z p. zm.);
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (t. jedn. Dz. U. z 2003 r. Nr 24, poz. 198);
11. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 1990 r. Nr 30 poz. 179 ze zm.);
12. Zarządzenie nr 15/97 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 czerwca 1997 r. w sprawie form i metod działań policji w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich;
13. Zarządzenie nr 18 Komendanta Głównego Policji z roku 2000 w sprawie metod i form wykonywania zadań Policji w przypadku zagrożenia życia i zdrowia ludzi lub ich mienia albo bezpieczeństwa i porządku publicznego;
14. Zarządzenie nr 4 KGP z 26 marca 2002 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań negocjacyjnych w policji.